

ATLAS LIDOVÉ ARCHITEKTURY

Informace o grantovém projektu

Projekt zpracování grantového projektu Atlasu lidové architektury Čech, Moravy a Slezska vznikl na půdě Společnosti pro obnovu vesnice a malého města (dále jen SOVAMM) počátkem 90. let. V letech 1994–1996 byl podporován Grantovou agenturou České republiky. Řešitelský kolektiv projektu tvořili: Petr Dostál, Karel Kuča, Zuzana Syrová, Jiří Syrový, Jiří Škabrada.

HLAVNÍ CÍLE PROJEKTU

Základním cílem Atlasu lidové architektury (dále jen atlas) bylo shromáždit informace o pokud možno všech významnějších stavbách lidové a vernakulární architektury na území Čech, Moravy a Slezska. Výhledovým záměrem je vytvořit dílo doplňující základní uměleckohistorické soupisy – Umělecké památky Čech (Prahy, Moravy a Slezska). Takový soupis staveb lidové architektury zatím citelně chybí, protože dosavadní literatura se zaměřovala především na popis vývojových a typologických jevů. Více či méně úplné soupisy vznikaly spíše výjimečně a jen pro menší regiony (jde vesměs o díla řešitelů tohoto grantového projektu). Zcela nedostatečné a často až nereprezentativní je i zastoupení staveb lidové architektury v ústředním seznamu nemovitých kulturních památek. V situaci, kdy vesnických staveb každým rokem ubývá, je soustředění informací, umožňujících mimo jiné i rozšíření seznamu chráněných památek, velice naléhavé a žádoucí. Hodnoty lidové architektury, zvláště méně architektonicky nápadné stavební produkce, totiž zatím obecně nejsou doceněny a potřeba jejich ochrany není s patřičnou naléhavostí vnímána.

Práce na atlasu zahrnovala dvě základní složky. Nejprve byly zpracovány dosavadní dokumentační fondy lidové architektury, shromážděné řešiteli v minulých letech. Všichni řešitelé se totiž zabývají výzkumem a dokumentací lidové architektury již 10–15 let, ať již v rámci státních institucí odpovědných za výzkum, ochranu a rekonstrukci památek, nebo individuálně. Autory shromážděná dokumentace v momentu zahájení prací na atlasu pokrývala většinu území českých zemí, ale v různé podrobnosti. Zahrnovala jak základní inventarizace větších oblastí, tak podrobné sídelně historické průzkumy a stavebně historické průzkumy jednotlivých staveb. Souběžně s vyhodnocováním existujících poznatků byl prováděn další terénní průzkum v oblastech, které vyžadovaly další doplnění.

METODICKÁ VÝCHODISKA

Z metodologického hlediska bylo vymezení předmětu zájmu v podstatě jednoduché a nebylo účelné přistupovat ke stanovování výběrových (selektivních) podmínek pro výběr staveb. Pokud by podobný atlas vznikl již v minulosti, například v 50. či 60. letech, musel by zřejmě řešit otázku výběru lokalit, neboť počet existujících staveb lidové architektury v té době byl řádově podstatně vyšší. Třebaže i dnes charakterizuje některé oblasti České republiky výjimečná koncentrace dochovaných staveb (zejména jižní a severní Čechy), podchycení všech lokalit je již (bohužel) reálné a žádoucí. Atlas zahrnuje veškerou vesnickou a maloměstskou stavební produkci, tradičně řazenou do oblasti lidové architektury (včetně některých přesahů – technické stavby, dřevěná sakrální architektura). Časové rozmezí je dáno koncem období kontextuálního vývoje vesnice a její architektury, který lze nově položit až do období 2. světové války. Předmětem evidence jsou tedy i výraznější stavby 1. třetiny 20. století, dokumentující často velmi tvůrčí aplikaci historizujících, secesních, kubistických a dalších slohových inspirací na venkově.

Projekt atlasu byl záměrně soustředěn především na architektonickou (stavební) složku venkovského hmotného prostředí. Urbanistické („villanistické“) hledisko, tedy sledování půdorysné kompozice vesnice, bylo omezeno pouze na vesnice, zařazené do atlasu pro své architektonické hodnoty. Až na výjimky proto nebyly sledovány vesnice významné z půdorysného hlediska, architektonicky však dnes nezajímavé. Rovněž u zařazených vesnic se ovšem evidence urbanistických hodnot omezuje na velmi stručnou

charakteristiku. Během práce na atlasu se totiž ukázalo, že historická urbanistická problematika je natolik rozsáhlá a významná, že by si zasloužila samostatný výzkumný projekt, který by ji sledoval v kontextu vývoje osídlení, bez ohledu na kvalitu dochování existující zástavby a včetně lokalit zaniklých.

STRUKTURA ATLASU

Atlas byl zpracován podle historických zemí (Čechy, Morava se Slezskem) a v jejich rámci podle charakteristických oblastí. Oblasti byly pro tento účel zcela nově vymezeny. Určující byla přitom nejen hlediska regionalizace lidové architektury, ale i obecnější aspekty umělecko-historické a historicko-sídelní charakteristiky a objektivně existující fyzickogeografická modelace krajinného reliéfu. Systém oblastí, jejichž výčet a charakteristika by si zasloužila samostatné pojednání, tedy mohou být využívány nejen pro tento atlas, ale i pro sledování dalších jevů.

Každá oblast tvoří samostatnou součást atlasu, rozdělenou na dvě části. První je celková charakteristika oblasti a popis vývoje lidové architektury na tomto území se zdůrazněním charakteristických jevů. Popis se opírá nejen o stavby existující, ale často i o stavby zaniklé, což je při míře přestaveb v některých oblastech zcela nezbytné. Druhou část oblastního oddílu tvoří abecední katalog všech sídelních lokalit zahrnujících stavby lidové architektury. Celkovou orientaci umožňuje souhrnný rejstřík lokalit v závěru celé edice.

Hesla jsou zpracována jednotným způsobem s několika variantami podle významu a počtu dochovaných staveb v lokalitě. Vesnice cenné jako soubory staveb (či dokonce památkové rezervace a zóny) jsou stručně charakterizovány jako celek. Potom následuje charakteristika převažující zástavby. Při větším počtu podobných staveb není zařazen jejich jmenovitý výčet, ale na jejich čísla popisná je odkazováno v rámci souhrnného textu (viz příklad Lindava). Potom následuje charakteristika zvláště významných jednotlivých staveb. Ve vesnicích, které jako celek nepředstavují výraznější památkovou hodnotu a dochovaly se zde jen jednotlivé hodnotnější stavby, je obvykle zařazen jen stručný výčet jednotlivých domů (usedlostí) se základní charakteristikou (viz příklad Hradištko II). Zvláště významné stavby jsou popsány podrobněji, přičemž text obvykle obsahuje popis, datování a památkové hodnocení (viz příklad Otruby čp. 12). Na konci každého hesla (nebo jeho části) je uvedena šifra autora, který je zpracoval, a rok, k němuž ručí za aktuálnost informace (nemusí to tedy vždy být rok průzkumu). Nedílnou součástí atlasu je množství fotografické dokumentace vybraných objektů, ukázky plánové dokumentace charakteristických staveb, situační schémata památkově nejvýznamnějších vesnic i mapové listy s topologickým vyznačením všech popisovaných lokalit.

Příklady zpracování hesel:

Lindava – 6 km V od Nového Boru, okres Česká Lípa

Velká vesnice v údolí Svitávky dlouhá cca 5km, s údolním lánovým typem půdorysu jistě středověkého původu. Dochované první číslování domů (1771) začalo od kostela proti proudu k severu, pokračovalo po levém břehu po proudu až k sousední vesnici Svitavě a vrátilo se podél silnice zpět ke kostelu (cca 270 čp.). Několik desítek tradičních domů z 18. - 19. století převážně roubených a patrových, ve všech sociálních kategoriích. Dochováno cca 10 velkých patrových domů v bývalých usedlostech. Z nich největší a nejvýznamnější je čp.266 (při silnici poblíž kostela), z přelomu 18. a 19. století: 2x3 pole podstávky s dvoustranně profilovanými sloupky, dlouhá pavlač při zadní polovině domu, barokně - klasicistní vyřezávaná okřídlení oken, zadní polovina přízemí zděná, břidlicový pokryv štítu. Fara (zřejmě čp.1) u kostela je barokní se zděným přízemím a roubeným svisle bedněným patrem, s valbovou střechou. Pozoruhodné objekty jsou i mezi domy, které postupně zaplňovaly údolní nivu mezi usedlostmi: čp.5 (u silnice poblíž kostela) - zvláště náročně zpracovaný převážně roubený patrový dům s podstávkou při světnici s dvoustranně profilovanými sloupky, s barokně - klasicistními okřídleními oken, kamenným klasicistním vstupním portálem s původními dveřmi, v klenáku s datováním 1815, čp.116 - mohutný dům s roubeným patrem a pavlačí s vyřezávaným okřídleními, čp.299 (v dolní části obce, při rozhraní se Svitavou) - se zděným klasicistním přízemím s pozdně barokními okenními mřížemi, vstupním portálem s původními dveřmi a datováním 1813(? - dnes přemalováno na 1815 - toto datování bylo na tesané hlavě

komína, odstraněné při posledních úpravách), s roubeným patrem a neobvykle tvarovanou vysokou polomansardovou střechou s náročně profilovanými dřevěnými římsami, zřejmě s "kalhotovým" spojením dvou komínových těles v krovu. Dochován větší počet tradičních roubených patrových chalup s trámovým zápražím a typickou trojdílnou půdorysnou skladbou, ve které zaujímá světnice polovinu délky domu a s níž je "sehrán" krov se třemi vysokými sloupky, někdy se zajímavým podílem hrázdění (čp.63 na horním konci obce), ale i mladší domy z 1. poloviny 19. století už bez zápraží, s polovalbovým ukončením střech. Množství výzdobných detailů, hlavně vyřezávaných okřídílí oken pozdně barokních i jednodušších klasicistních tvarů většinou z počátku 19. století, často s trojúhelným motivem pod deskovou parapetní římsou, několik barokně vyřezávaných okřídílí u pavlačí, nahrazujících vyřezávané sloupky (čp.116, čp.183).

Dochovalo se i několik zcela zděných klasicistních domů z počátku 19. století, z nichž největší jsou usedlost čp.115 (ve svahu na levém břehu) - mohutný patrový dům úhlové skladby s pětiosým štítovým průčelím ještě s barokní profilací oken a mříží, s polomansardovou střechou na profilovaných dřevěných římsách, a bývalý mlýn(?) čp.210 (při silnici v dolní části obce) s obdobnou charakteristikou na půdorysu "T" (hlavní křídlo při silnici 11x5 okenních os) - s pozdně barokními mřížemi v celém přízemí, s polomansardovou střechou na zděné římsě s deskovým základem a s rokokově - klasicistním vstupním portálem, na kterém jsou vytesány iniciály stavebníka, popisné číslo a letopočet 1804.

1996 Šk

Hradištko II – 5 km JZ od Chlumce nad Cidlinou, okres Kolín

čp. 24 – přízemní zděný dům s velmi bohatě členěnou secesní fasádou se sgrafity a vyřezávaným okřídílím vrcholu štítu; ve dvoře dřevěný holubník; **čp. 27** – přízemní zděný rodinný dům s cementovou postsecesní fasádou z roku 1934; **čp. 69** – přízemní zděný dům s jednoduchou fasádou z roku 1928; **čp. 71** – přízemní zděný dům s jednoduše členěnou postsecesní fasádou z 1. republiky.

1990 Ku

Otruby – 4 km S od Slaného, okres Kladno

čp. 12 – dvůr o samotě v údolí, 1 km JZ od vesnice. Velký obdélník zděných budov, v Z zároží s velkým, ale poměrně úzkým jednotraktovým patrovým domem úhlové skladby se sedlovou střechou s valbičkami, se zápražím na straně do dvora, na venkovní průčelní stěně se dvěma kovanými renesančními mřížemi. Přední část domu trojdílná, v síni s valenou klenbou s trojbokými výsečemi. Světnice má nad novodobým podhledem povalový strop s jedním mohutným hraněným trámem, podepřený dodatečně trámem s nápisem ze 40. (?) let 19. století, v čelní světnici je placková klenba na koutových příložkách. Na podestě peronu do patra zbytek bosovaného renesančního ostění. V horní síni je nad dodatečným podhledem trámový strop s rovným deskovým záklopem s lištami. Světnice má pod přízdívkou srub z kuláčů s vymazávanými spárami a povalový strop podepřený jedním mohutným hraněným trámem (24x33 cm), původně rovněž s vymazanými spárami. V obou bočních stěnách jsou mladší okna vložená do trámových zárubní sdružených oken, nad kterými byly vnitřní profilované římsy. V čelní světnici je trámový strop s deskovým překládaným záklopem. Zadní úhlově zalomená část domu má v přízemí hospodářské prostory s kamennými valenými klenbami s trojbokými výsečemi, přístupné obdélným portálem s lištou a nadsvětlíkem, a v patře byt v mladší úpravě. Krovy hambalkové se dvěma stojatými stolicemi, s druhotně užitým starším dřevem. V navazující terasové stěně vstupy do sklepů, zčásti zavalených. V jednom ze vstupů jsou použity díly gotického portálu, jeden masivní neokosený portál s půlkruhovým záklenkem je v přístupném sklepu.

Jádro domu je zřejmě renesanční či raně barokní, nejpozději z doby po polovině 17. století, ale spíše už ze závěru 16. století (mříže, bosované ostění, vložený srub světnice v patře se sdruženými okny). Klenby s trojbokými výsečemi barokní, celková klasicistní přestavba v 1. polovině 19. století (placková klenba v čelní světnici v přízemí, střecha, fabionová římsa, lichoběžníkové štíty), dílčí úpravy (dveře) ve 2. polovině 19. století. Hospodářské objekty vesměs ze 2. poloviny 19. – 20. století.

Památkově hodnotná, vývojově složitá výstavba domu, uměrná hospodářská kapacitě usedlosti.

1996 Šk

FORMA POČÍTAČOVÉHO ZPRACOVÁNÍ ATLASU A JEHO VAZBA NA STÁTNÍ INFORMAČNÍ SYSTÉM

Projekt je průběžně zpracováván v databázovém prostředí FoxPro 2.6 (resp. 3.0) pro Windows,

umožňujícím též vedení databází fotodokumentace). Byl navržen systém indexovaných databází, které jsou vzájemně propojeny relací.

Databáze vlastního atlasu tvoří tyto pracovní databáze:

- Databáze Atl-reg.dbf je určena pro zařazení lokality (sídla) do příslušné kulturně historické oblasti českých zemí, jejichž přehled obsahuje. Indexový klíč „region“ umožňuje její propojení s ostatními databázemi.
- Databáze Atl-la.dbf je určena k naplňování dalšími daty sloužícími k bližší identifikaci lokality a základními informacemi o ní (příslušnost k někdejšímu soudnímu okresu včetně vzdálenosti a směru od jeho sídla, současný okres, starší jméno lokality včetně německého aj.).
- Databáze Atl-vsi.dbf je určena k naplňování daty jednotlivými autory atlasu. Jednotlivá memo pole této databáze slouží k podrobnému popisu lokalit, objektů, případně zaniklých staveb.
- Databáze Atl-obj.dbf slouží k vytvoření informačního přehledu o objektech zařazených v memo polích databáze atl-vsi.dbf.
- Databáze Ces*dia.dbf + Ces*foto.dbf jsou používány k ukládání scannerem načtené fotodokumentace.
- Databáze Foto_dia.dbf slouží k identifikaci této fotodokumentace a jejímu propojení s textovými částmi projektu.

Celý databázový systém atlasu je od počátku budován se záměrem napojení na státní informační systém k územní identifikaci sídel. V počátečních fázích práce byly lokality atlasu s tímto systémem propojovány kódem vybrané základní sídelní jednotky. V průběhu zpracování se ovšem ukázalo, že základní sídelní jednotky (dělené ještě na díly, které teprve umožňují jednoznačnou identifikaci) se pro takové propojení nehodí. Celý státní informační systém ovšem nedisponuje žádnou jinou vhodnou územně identifikační kategorií. Proto musela být v závěru prací zpracována úplně nová databáze všech sídel České republiky (Cz1992.dbf), která zahrnuje všechny existující sídelní lokality charakteru vesnic, městeček a měst, která jsou nejčastěji osadami, ale někdy též základními sídelními jednotkami či jejich díly, případně jejich název vystupuje jen jako název obce. Tato databáze byla vybavena novým univerzálním kódem lokality. Ten bude doplněn také do databáze atl-vsi.dbf, čímž bude zajištěno propojení atlasu s databází všech sídel republiky, která bude mít výhledově řadu dalších informačních rovin a již v tomto momentě zajišťuje i napojení na státní informační systém. Zásadní význam databáze Cz.dbf nejen pro potřeby tohoto grantového projektu je popsán v samostatné stati (Karel Kuča, Problémy územní identifikace sídelních lokalit; v tisku).

DIGITÁLNÍ MAPOVÝ PRŮMĚT ATLASU

Pro účely atlasu byla zpracována rastrová digitální mapa jako nové původní mapové dílo vycházející z topografického podkladu Základní mapy ČR 1:200 000. Mapový soubor byl následně vektorizován, přičemž se výhledově počítá s jeho topologizací (souřadnicovou orientací) v prostředí ArcView. Předpokládá se tedy propojení této podkladové mapy na geografický informační systém (GIS), na vrstvu katastrů a sídel, což bude mít zejména pro potřeby územního plánování zcela zásadní význam.

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ PROJEKTU

Při hodnocení dosavadních výsledků grantového projektu je nutno konstatovat, že počet evidovaných lokalit několikanásobně převýšil původní předpoklad. Oproti očekávanému 1000 popisovaných lokalit (sídel) činí jejich souhrn přes 4000. Stejně tak předpokládaný počet 20 000 objektů již nyní přesáhl 30 000. Mimoto byl původní záměr během práce zdokonalen jak ve vazbě na státní informační systém, tak na mapovou prezentaci. Autoři se proto domnívají, že se vytčeného úkolu zhostili zodpovědně a v zásadě úspěšně. Rádi by atlas v dosavadní kvalitě a podrobnosti dokončili. Původně plánovaný časový úsek tří let (podle pravidel GAČR žádný projekt tuto dobu neměl překročit) se totiž v průběhu prací ukázal jako příliš krátký, zvláště ve spojení s částečným omezením původně požadovaných finančních prostředků. Proto nemohl být dokončen potřebný průzkum méně probádaných oblastí (zejména širší severozápadní Čechy) a pouze rozpracovány byly charakteristiky jednotlivých oblastí i mapový průmět, původně uvažovaný jen v nedigitální podobě.

Řešitelský kolektiv se proto účastní konkursu ministerstva kultury ČR na grantové projekty pro období let 1997–1999. V tomto časovém rozmezí se v případě přidělení grantu počítá s dokončením terénního průzkumu, dokončením zpracování dosud shromážděného materiálu včetně přípravy edice atlasu na CD-ROM a připojením informací k topologicky orientované mapě katastrů a sídel ČR. Po dokončení práce na grantu se předpokládá vydání atlasu tiskem v podobě vícedílné encyklopedie s bohatou obrazovou dokumentací; k tomuto záměru již byly podniknuty předběžné kroky pro zajištění vydavatele.

Atlas se ve své digitální nebo tištěné podobě stane zásadním pramenem pro odbornou a následně i širokou veřejnost. Při absenci vyčerpávající dokumentace na pracovištích památkové péče (což bylo jedním z hlavních podnětů ke vzniku celého projektu) bude také důležitým předpokladem ochrany lidových staveb v procesu územního plánování a Programu obnovy vesnice. Následně může být důležitou pomůckou i při rozvoji na venkov zaměřené turistiky a vlastivědy, v posledních letech aktivně rozvíjených zejména v zemích Evropské unie.